

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς πόσο πολιτικά ευαίσθητη μπορεί να θεωρηθεί μια μελέτη για τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι ένας μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι. Η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα πολλές φορές έχει αντιμετωπιστεί στην Ελλάδα ως «εχθρός εντός των τειχών» και στην Τουρκία ως μία «καταπιεσμένη» μειονότητα. Από τη δεκαετία του 1980 οι συνθήκες ζωής, τα δικαιώματα και οι σχέσεις της μειονότητας με την Ελλάδα έχουν αποτελέσει θέμα ενασχόλησης αρκετών διεθνών οργανισμών που πρωταγωνιστούν στην ανάδειξη και στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στα χρόνια που ακολούθησαν, διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις επιδίωξαν να δώσουν λύσεις σε χρόνια προβλήματα που αφορούσαν στις συνθήκες ζωής της μειονότητας.

Ωστόσο, η ιστορία της συγκεκριμένης μειονοτικής ομάδας δεν έχει αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο σοβαρής και ενδελεχούς πανεπιστημιακής μελέτης, γεγονός που προκαλεί εντύπωση αν ληφθεί υπόψη ότι κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί αμφιλεγόμενες απόψεις σε σχέση με την ιστορία, τη θέση και τα δικαιώματα της συγκεκριμένης μειονότητας. Η συγκεκριμένη μελέτη εστιάζει την προσοχή της στον τρόπο με τον οποίο οι μουσουλμάνοι βίωσαν μια από τις πιο κρίσιμες περιόδους της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας: τη δεκαετία του 1940, με τα κατακλυσμιαία γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, της εισβολής και της κατοχής της χώρας, καθώς και της εμφύλιας σύρραξης που ακολούθησε. Ποια ήταν η στάση της μειονότητας (ή των υποομάδων που την αποτελούσαν) κατά την περίοδο της δεκαετίας του 1940; Πώς αντέδρασε ο μουσουλμανικός πληθυσμός απέναντι στην εισβολή, στην κατοχή και στην αδελφοκτόνο σύγκρουση; Πώς ερμηνεύονται οι εκάστοτε αντιδράσεις τους;

Η συγκεκριμένη μελέτη φιλοδοξεί να απαντήσει στα παραπάνω ερωτήματα και ελπίζει να καλύψει ένα σημαντικό κενό στη μελέτη της μειονότητας και των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ο σκοπός δεν είναι να παρουσιαστεί μια γενική ιστορία της δεκαετίας του 1940. Η αφήγηση ακολουθεί μια χρονολογική σειρά, αλλά είναι, ταυτόχρονα, δομημένη γύρω από μια σειρά βασικών θεμάτων που θα μας βοηθήσουν να βάλουμε σε ένα γενικότερο πλαίσιο τη στάση της μειονότητας την περίοδο εκείνη.

Σημείο αφετηρίας για αυτή τη μελέτη υπήρξε ένας προφανής γρίφος. Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης παρέμεινε απαθής και αποστασιοποιημένη απέναντι στα δραματικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940, αν και υπήρχαν πολλές προϋποθέσεις που θα μπορούσαν να την είχαν οδηγήσει προς μία τελείως διαφορετική κατεύθυνση δράσης. Γιατί συνέβη αυτό; Η αρχική και ενστικτώδης απάντηση θα ήταν να δει κανείς τη μειονότητα ως έναν στρατηγικό παίκτη στο ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Στην πορεία της έρευνας, όμως, άρχισε να γίνεται όλο και πιο ξεκάθαρο ότι η μειονότητα θα έπρεπε να τοποθετηθεί και να μελετηθεί πρωτίστως μέσα στο πιο στενό τοπικό πλαίσιο της Δυτικής Θράκης. Ο συγκεκριμένος γρίφος θα έβρισκε τις απαντήσεις που αναζητούσε σε τοπικό επίπεδο, και όχι στο πλαίσιο της υψηλής πολιτικής και των ευρύτερων γεωπολιτικών σχέσεων και συσχετισμών. Κατά συνέπεια, εμφανίστηκε μια σειρά θεμάτων που θα μπορούσαν να ερμηνευτούν και να προσεγγιστούν καλύτερα μέσα από το πρίσμα της πολιτικής κοινωνιολογίας και της μελέτης των εθνικισμών, του πολέμου, της κατοχής κ.λπ. Στο πλαίσιο αυτό έπρεπε να μελετήσουμε σε βάθος ζητήματα ταυτότητας και συνοχής της μειονοτικής ομάδας, κοινωνικής δομής και γεωγραφίας, τις τοπικές συνθήκες που θα μπορούσαν να ευνοήσουν μια πιο ενεργητική και δυναμική στάση και αντίδραση απέναντι στα γεγονότα, καθώς και την πολιτική του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος, τόσο σε σχέση με τη Θράκη όσο και με την ίδια τη μειονότητα. Επομένως, ο αρχικός γρίφος πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις και επεκτάθηκε τέμνοντας μια σειρά από ερευνητικά πεδία. Το να μιλήσει κανείς για

κάτι που δεν συνέβη είναι από μόνο του ένα περίπλοκο ζήτημα. Σε κάθε περίπτωση όμως, όσο και να αμφέβαλλαν μερικοί για την αξία διερεύνησης του συγκεκριμένου γρίφου, λίγοι θα μπορούσαν να προβλέψουν τη διαδρομή που θα οδηγούσε στην εξήγηση της μη δράσης.

Το βιβλίο αυτό βασίζεται στην έρευνα που πραγματοποίησαν οι συγγραφείς στο πλαίσιο ενός ερευνητικού προγράμματος που χρηματοδοτήθηκε από τον δημόσιο βρετανικό οργανισμό Arts and Humanities Research Council (AHRC). Η χρηματοδότηση από το AHRC (AH/D502616/1) έδωσε τη δυνατότητα για την πραγματοποίηση πολλών ταξιδιών για έρευνα σε αρχεία και για συνεντεύξεις. Οι συγγραφείς θα ήθελαν να εκφράσουν τις βαθύτατες ευχαριστίες τους προς τον παραπάνω οργανισμό. Χωρίς τη χρηματοδότησή του, η έρευνα αυτή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί.

Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης, οι συγγραφείς ήρθαν σε επαφή με μια ποικιλία ακαδημαϊκών πεδίων και προκλήσεων. Ο Μαμαρέλης και ο Νιάρχος έδωσαν στην έρευνα την προηγούμενη εμπειρία και εξειδίκευσή τους στην τοπική ιστορία του εμφυλίου πολέμου και σε ζητήματα μειονοτήτων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, με τα οποία ασχολήθηκαν αντίστοιχα στις διδακτορικές τους διατριβές. Ο πυρήνας της συγκεκριμένης μελέτης προέκυψε από το συγκερασμό των ερευνητικών τους ενδιαφερόντων. Αντίθετα, για τον Featherstone και τον Παπαδημητρίου, σημαντικό κομμάτι αυτού του θέματος αποτελούσε αχαρτογράφητη περιοχή, καθώς προέρχονται από το χώρο της πολιτικής επιστήμης. Επιπλέον, οι συγγραφείς έμπαιναν σε ένα χώρο, όπως αυτόν των σύγχρονων ελληνικών σπουδών, όπου κυριαρχούν ορισμένοι από τους πλέον εμβληματικούς –Έλληνες και ξένους– πανεπιστημιακούς. Το εγχείρημα της πραγματοποίησης μιας έρευνας με αντικείμενο ένα εν πολλοίς παραμελημένο ζήτημα, η μελέτη του οποίου θα συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό στις ιστορικές και κοινωνικές σπουδές για την Ελλάδα, θα μπορούσε να λειτουργήσει αποθαρρυντικά. Φίλοι, τη συμβουλή των οποίων αναζητήσαμε, μας είπαν ότι ήμασταν τολμηροί, μολονότι, αν ήθελαν να μιλήσουν ευθέως, ίσως μας καταλόγιζαν άγνοια κινδύνου.

Σε κάποιους ίσως δημιουργεί επιφυλακτικότητα το γεγονός ότι τρεις Έλληνες και ένας Βρετανός επιχειρούν να γράψουν μια ιστορία για τη μουσουλμανική μειονότητα. Μπροστά στην όποια καχυποψία, όμως, οι συγγραφείς προσκαλούν τον αναγνώστη να μελετήσει και να εξετάσει όχι μόνο τα ευρήματά τους, αλλά και τη σχολαστικότητα και την αυστηρότητα που εφάρμοσαν κατά τη συλλογή και την παρουσίαση των πηγών στις οποίες βασίζονται τα επιχειρήματά τους. Οι αρχαιακές πηγές είναι ευρύτατες και ποικίλες και περιλαμβάνουν πρωτότυπο υλικό που δεν έχει εμφανιστεί προηγουμένως, από την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, την Τουρκία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς και μια μεγάλη ποικιλία τοπικών εκδόσεων και δημοσιευμάτων, αλλά και πολλών προσωπικών συνεντεύξεων. Στο κέντρο αυτού του ερευνητικού εγχειρήματός μας, υπήρχε πάντοτε η δέσμευσή μας να ανακαλύψουμε, να χρησιμοποιήσουμε και να διασταυρώσουμε όλες τις διαθέσιμες πηγές.

Επιπλέον, ορισμένοι θα μπορούσαν να αναρωτηθούν ή να εκφράσουν την αμφιβολία τους για τη χρήση του όρου «μουσουλμανική μειονότητα», προκρίνοντας αυτόν της «τουρκικής μειονότητας» ή άλλων παρόμοιων παραλλαγών. Η συγκεκριμένη μελέτη δεν παίρνει θέση για την ταυτότητα της μειονότητας σήμερα. Αλλά τα ευρήματα που αφορούν στη δεκαετία του 1940 δείχνουν με βεβαιότητα ότι εκείνη την περίοδο συνυπήρχαν διαφορετικές –ενίοτε και αντικρουόμενες– ταυτότητες μέσα στις τάξεις της μειονότητας. Η ένταση στις σχέσεις μεταξύ της εκσυγχρονιστικής φιλοκεμαλικής ομάδας και των συντηρητικών παλαιομουσουλμάνων την περίοδο του Μεσοπολέμου μαρτυρά ότι δεν ήταν αυτονόητη η ταύτιση του συνόλου της μειονότητας με την εθνική τουρκική ταυτότητα. Ο τίτλος του βιβλίου, «Οι Τελευταίοι Οθωμανοί», επιλέχθηκε όχι μόνο για να αποδοθεί η ιστορική καταγωγή της μειονότητας, αλλά και η κρίση ταυτότητας που βίωνε η μουσουλμανική κοινότητα εκείνη την περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, δεν θα πρέπει να συγχέουμε μια εποχή που έχει παρέλθει προ πολλού με έννοιες και παραδοχές του σήμερα.

Την περίοδο όπου διεξαγόταν η συγκεκριμένη έρευνα, ορισμένα

από τα ευρήματα και τα συμπεράσματά της παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν σε διάφορες περιστάσεις, από τις οποίες προέκυψε πολύτιμη ανατροφοδότηση. Η έρευνα παρουσιάστηκε σε μία σειρά εκδηλώσεων και συνεδρίων που πραγματοποιήθηκαν στα πανεπιστήμια του Birmingham, του Cambridge, του Columbia στη Νέα Υόρκη, του King's College στο Λονδίνο, του London School of Economics (LSE) και του Yale στο Νιου Χέιβεν. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχε η παρουσίαση της μελέτης σε μία δημόσια εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στην Κομοτηνή τον Ιούνιο του 2008. Οι συγγραφείς είχαν τη δυνατότητα να παρουσιάσουν στο τοπικό ακροατήριο πολλά από τα συμπεράσματα της έρευνας, αποκομίζοντας και στην περίπτωση αυτή πολύ χρήσιμη ανατροφοδότηση. Η επαφή με την τοπική κοινότητα υπήρξε μια από τις προτεραιότητές μας από την αρχή του ερευνητικού προγράμματος.

Αρκετοί άνθρωποι και ιδρύματα μας προσέφεραν πολύ σημαντική βοήθεια και ενίσχυση, συνεισφέροντας στην ολοκλήρωση ενός τόσο εκτεταμένου ερευνητικού προγράμματος. Πρώτα και κύρια θα πρέπει να αναφέρουμε όλους όσοι δέχτηκαν να μας μιλήσουν για τις εμπειρίες και αναμνήσεις τους από τη ζωή τους στη Δυτική Θράκη τη δεκαετία του 1940. Πολλές από αυτές τις συνεντεύξεις ήταν προσωπικές, αλλά αρκετές ήταν και ομαδικές. Πολύ συχνά, μέλη της οικογένειας και φίλοι τους ήταν παρόντες, δείχνοντας έμπρακτο και θερμό ενδιαφέρον να ακούσουν παλιές, λησμονημένες και παραμελημένες ιστορίες. Θα θέλαμε να εκφράσουμε θερμές ευχαριστίες προς στους Abdülhalim Dede, Ali Hüseyinoğlu, Χαράλαμπο Κοντογιάννη, Βασίλη Μπορνόβα, Αντιγόνη Παπανικολάου και Bekir Azgin, οι οποίοι, μέσα από τη δική τους διαφορετική οπτική, μας βοήθησαν να κατανοήσουμε τις πολυπλοκότητες της Δυτικής Θράκης και των ανθρώπων της. Επιπλέον θα επιθυμούσαμε να αναγνωρίσουμε τη συνεισφορά της «Ένωσης Αλληλεγγύης των Τούρκων της Δυτικής Θράκης» (*Bati Trakya Türkleri Dayanışma Derneği*), η οποία μας έφερε σε επαφή με τη διασπορά της μειονότητας στην Τουρκία. Ιδιαίτερες ευχαριστίες απευθύνουμε προς τον πρόεδρο της ένωσης, Erol Kaşifoğlu, και τον γενικό γραμματέα, Recep Üstün.

Η μελέτη αρχαιακού υλικού από τη Βουλγαρία και την Τουρκία διευκολύνθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από τους Στέφανο Κατσίκια και Burcu Çulhaoğlu αντίστοιχα. Χωρίς αυτούς, δεν θα είχαμε στη διάθεσή μας σημαντικά στοιχεία για την έρευνά μας. Θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε τους παρακάτω φίλους και συναδέλφους που είχαν την ευγενή καλοσύνη να διαβάσουν σχέδια κεφαλαίων της μελέτης και να μας κάνουν πολύ χρήσιμες υποδείξεις: Philip Carabott (KCL), Θάλεια Δραγώνα (Πανεπιστήμιο Αθηνών), Renée Hirschon (Oxford), Abby Innes (LSE), Στάθης Καλύβας (Yale), Şevket Pamuk (LSE), Στέφανος Πεσμαζόγλου (Πάντειο) και Σωτήρης Ριζάς (Ακαδημία Αθηνών). Επιπλέον, οι John Breuilly (LSE), John Hiden (Bradford), Martyn Housden (Bradford) και Jennifer Jackson Preece (LSE) μας έδωσαν πολύτιμες κατευθύνσεις και συμβουλές. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα θέλαμε να απευθύνουμε στον Umut Özkirimli (Bilgi University). Τέλος, θα θέλαμε να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας προς τον Vemund Aarbakke (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο) και τον Γιώργο Καζαμία (Πανεπιστήμιο Κύπρου), οι οποίοι μελέτησαν και σχολίασαν πολύ επισταμένα μεγάλες ενότητες του βιβλίου. Τα σχόλια και οι υποδείξεις τους βελτίωσαν σημαντικά την ποιότητα αυτής της μελέτης. Τα όποια λάθη και παραλείψεις αποτελούν, φυσικά, ευθύνη των συγγραφέων. Η Ελένη Ξιαρχογιαννοπούλου προσέφερε σημαντική γραμματειακή και λογιστική υποστήριξη στο ερευνητικό πρόγραμμα.

Τα αντίστοιχα πανεπιστημιακά μας ιδρύματα στήριξαν πρόθυμα το εγχείρημά μας. Ο Μαμαρέλης και ο Νιάρχος προσλήφθηκαν ως ερευνητές (research fellows) από το LSE. Ο Featherstone έκανε χρήση της εκπαιδευτικής του άδειας, καθώς και της υποστήριξης του Ελληνικού Παρατηρητηρίου του LSE. Ο Παπαδημητρίου δούλεψε για το βιβλίο αυτό, μεταξύ άλλων, στα προγράμματα ελληνικών σπουδών των πανεπιστημίων Princeton και Yale, στα οποία πέρασε διαστήματα της εκπαιδευτικής του άδειας από το Πανεπιστήμιο του Manchester. Οφείλουμε επίσης να εξάρουμε τον επαγγελματισμό και τη συμβολή του εκδοτικού οίκου Αλεξάνδρεια στη μετάφραση και έκδοση του βιβλίου στα ελληνικά.

Είναι αδύνατον να ονομάσουμε εδώ όλους όσους μας βοήθησαν. Σε προσωπικό επίπεδο, η πραγματοποίηση της έρευνας στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ομάδας –με το κάθε μέλος να συνεισφέρει τις δικές του διαφορετικές οπτικές και προϋποθέσεις– υπήρξε μια εξαιρετικά ευχάριστη και δημιουργική εμπειρία. Την ίδια στιγμή, όμως, η έρευνά μας υπήρξε συχνά βάρος στους ανθρώπους που μας περιβάλλουν με την αγάπη τους. Ολοκληρώνοντας αυτή τη μακρά διαδρομή, θα θέλαμε να καταγράψουμε τη στήριξη και την αγάπη που απλόχερα μας πρόσφεραν οι οικογένειές μας και οι φίλοι μας. Αυτοδικαίως, τους αφιερώνουμε αυτό το βιβλίο.

Kevin Featherstone
Δημήτρης Παπαδημητρίου
Αργύρης Μαμαρέλης
Γιώργος Νιάρχος

Μάρτιος 2012